

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

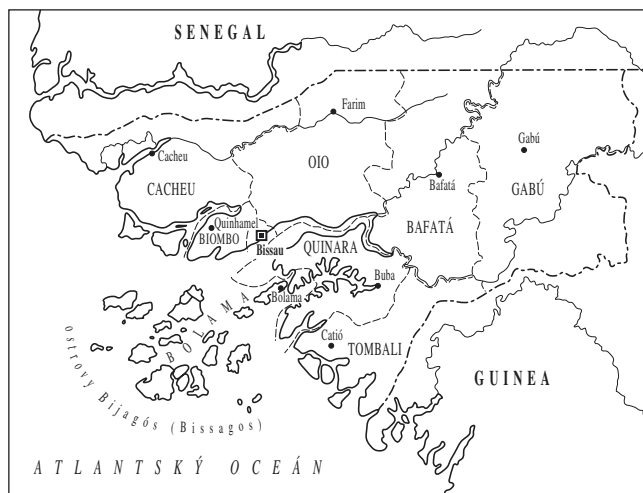
GUINEA-BISSAU

Jan Klíma

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Guinea-Bissau

JAN KLÍMA

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2006

Vydání tohoto titulu sponzorsky podpořil pan Marek Lehečka,
firma Trifid Finance, Praha.

© doc. PhDr. Jan Klíma, 2006

© Libri, 2006

ISBN 80-7277-329-1

Obsah

Úvodem	9
Počátky (8.–15. století)	10
Doba Ghany a Mali	10
Kmeny v pohybu	11
Stát Gabu	12
Kapverdská Guinea (15.–18. století)	14
Portugalci u pobřeží	14
Obchodní pásmo	15
Otroci jako hlavní zboží	16
Slabý portugalský vliv	17
Výbušné sousedství (1728–1842)	19
Války domorodců	19
Otrokářství pokračuje	19
Počátek identity	21
Doba Barreta a Nosoliniho	21
Obchod a nejistota (1842–1848)	24
Kolonie bez kolonistů	24
Neklid a šarvátky	25
Spor o Bolamu	26
V tlaku konkurence (1848–1867)	28
Francouzi a Britové na pobřeží	28
Britská Bolama	29
Pád Gabu	31
Konec kapverdské patronace (1867–1880)	33
Grantova arbitráž	33
Labilita portugalské moci	33
Bolorská katastrofa	35
Samostatná správa	35
Ve francouzském obklíčení (1880–1890)	37
Středisko v Bolamě	37
Katastrofa z Jabady	37
Nepokoje neustávají	39
Vymezení teritoria	40
Pomalá konsolidace portugalské moci	41

Neklid nebo pacifikace? (1891–1897)	43
Válka o Bissau	43
Vojenská správa	44
Provincie Guinea	45
Boje o Oio	46
Daně, obchod, zbraně (1897–1906)	48
Uklidnění	48
Spory o práci a daně	49
Relativní upevnění portugalské moci	50
Předehra pro Teixeira Pinta (1906–1910)	52
Okupační akce	52
Muzantyho tažení	53
Nové boje s Pepely a Balanty	55
Za soumraku portugalské monarchie	56
Republika v horkých bažinách (1910–1912)	57
První černošské organizace	57
Násilí trvá	58
Rozvojové tendence	59
Pochod Teixeira Pinta (1912–1915)	61
Nástup k pacifikaci	61
Válka eskaluje	62
Tažení na sever a k Bissau	63
Závěrečné boje	65
Pokusy o poválečný rozvoj (1916–1928)	67
Válka v Evropě	67
Tečka za nepokoji	68
Po válce	69
Revolta na Canhabaque	71
Klidná kolonie	72
V Salazarově státě (1928–1936)	74
Těsnější vazby na Portugalsko	74
Evropské vlivy	75
Staré poměry v Novém státě	75
Poslední konflikt?	77
Odpočinek před novou vzpourou (1936–1956)	79
Nové hlavní město	79
Období bezčasu	80
Vlastenci nastupují	81
Plán nezávislosti	82

Přípravy k boji (1957–1962)	83
Nezávislost v sousedství	83
Masakr v Pidjiguiti	83
Příklad „roku Afriky“	84
Vzestup PAIGC	85
Válka (1963–1964)	88
Přímá akce	88
Operace Trojzubec	89
Cabalova válka	91
Pat (1965–1967)	93
Rozhodující bojiště	93
Rovnocenní soupeři	93
Válečné operace	95
FARP přebírá iniciativu	96
Spínolovy reformy (1968–1970)	98
Za „lepší Guineu“	98
Odpověď PAIGC	99
Portugalské iniciativy	99
Zelené moře	101
Převaha partyzánů (1971–1972)	103
Portugalci na ústupu	103
Rozdvojení země	104
Vítězství PAIGC na dosah	105
Bez Cabrala k vítězství (1973–1974)	107
Atentát	107
Hnutí kapitánů	108
Vyhlášení nezávislosti	109
Revoluce v Portugalsku	109
Konec kolonialismu	111
Země na okraji světa (1974–1985)	113
Noví vládcí	113
Hledání východiska	114
Převrat	115
Chaos bez konce (po roce 1985)	117
Guinejská demokracie	117
Občanská válka	117
Rozvrat trvá	118
Čekání na obrat	120
Vztahy mezi Českou republikou a Guineou-Bissau	121

Bibliografická poznámka	127
Encyklopedické heslo	130
Základní informace pro turisty	132
Adresy diplomatických zastoupení	133
Jazyková první pomoc	134
Seznam a vysvětlení zkratk	135

Úvodem

Dnešní Guinea-Bissau (dříve Portugalská Guinea) se rozkládá mezi Senegalem a Guineou na pobřeží západní Afriky. Ploché pobřeží je nesmírně členité a vodnaté řeky jako na severu Cacheu, uprostřed Geba nebo na jihu Corubal tvoří četná slepá ramena. Voda pronikne daleko do vnitrozemí při každodenním přílivu, třetina „obojživelné země“ může zmizet pod vodou při silnějším větru. Až na severovýchodě je vody méně. Z horkých planin se tam vynořují pískovcové stolové hory, jimiž se hlásí blízké pohoří Futa Džalon (francouzsky: Fouta Djallon) ze sousední Guineje. Kromě bahnitých ostrovů u břehů pevniny leží v Atlantiku také souostroví Bijagós (Bissagos). Jsou to někdejší vysočiny, které zalil oceán po poslední době ledové.

Současný stát vytvořilo mnoho černošských kmenů a národností západobantuské skupiny během koloniální historie a poslední etapy světové dekolonizace. Do světového povědomí vstoupila Guinea-Bissau vlastně jen jednou – v době vítězné partyzánské války proti portugalské koloniální moci. Guinejci nicméně přispěli do světové pokladnice kultur, ovlivnili svou energií a osobnostmi jiné. Jejich historie si v době globalizace zaslouhuje stejné pozornosti jako dějiny větších států.

Počátky (8.–15. století)

Doba Ghany a Mali

Pobřeží západní Afriky nepatřilo k ohniskům civilizačního vývoje, navíc příroda kladla překážky pokusům zakládat na území dnešní Guineje-Bissau stálé politické útvary. O dávných pohybech lidských skupin nemáme přímá archeologická svědectví, lze jen předpokládat, že až sem dosahovaly vlivy z kdyisi úrodných saharských středisek loveckých a raně zemědělských kultur.

V bezprostřední blízkosti země vytvořily klany Mandingů, Wolofů a dalších národností dlouho před 8. stoletím mocný stát Ghana. Od 10. století šířil ghanský vladař islámské náboženství, které spojovalo první významnou černošskou říši s vyspělým arabským světem.

V době ghanského úpadku ve 13. století převzala státotvornou iniciativu národnost Malinke. Její jméno vyslovovali lidé mezi řekami Gambie a Geba Mandunka a z této varianty pak Portugalci vytvořili tvar *Mandingos*. Poté, co kolem roku 1230 založil válečník Sundata (Sundžata) stát Mali, rozšiřovala se jeho moc díky bohatství saharské soli a západoafrického zlata.

Asi v polovině 13. století se válečníci národnosti Malinke vedení Sundatovým velitelem Tiramakhanem Traorém usadili na pomezí dnešní severovýchodní Guineje-Bissau a sousední Guineje a Senegalu. Tak vznikla provincie Gabu. Řídil ji guvernér (*farim*) vybíraný z klanů Tiramakhanových potomků zvaných Mané a Sané. Mandingové založili na severu Guineje-Bissau na pravém břehu Geby také drobné státy Oio a Braço, z Gabu později odešli Kelovarové, kteří založili v Senegalu několik států. Náčelníci poplatných i víceméně nezávislých domén si většinou říkali *mansa* (král), pouze náčelník Braça si ponechal titul *farim*.

Ve 14. století dospěla říše Mali k vrcholu. Náčelník Kankán Músa (1307–32) oslnil svět, když na své pouti do Mekky zaplavil severovýchodní Afriku a západní Arábii zlatem. Jeho stát

byl ovšem jen volným shlukem náčelnických domén. Na západě se tehdy z údolí Gambie rozšířila autorita malého království Niani na pobřežní kraje, zasahující také většinu pobřeží pozdější Guineje-Bissau. Zdejší *mansové* pak nějaký čas uznávali svou podřízenost *mansovi* z Niani.

Kmeny v pohybu

Snad z vnitrozemí oklikou přes Gambii přišli na pobřeží Diolové-Felupové. Žili i po pádu Mali v rodových skupinách na pobřeží. Někteří autoři uvádějí, že Diolové-Felupové měli svého krále (*Mansa-Felupe*). Z vnitrozemního Gabu ve 14. století ustupovali před tlakem Mandingů k pobřeží Bañunové, Balantové a Biafadové. Jejich klany uznávaly nadřazenost *mansy* z Mali.

V 15. století se říše Mali rozpadala, naopak byl na vzestupu stát Songhaj, položený dále k východu na řece Niger. V té době pronikali do pozdější Guineje-Bissau Fulbové, pastevci světlejší pleti. Část Fulbů přijala od Mandingů zemědělství a prvky společenské organizace a tito tzv. Fulakundové (jméno vzniklo z místních jazyků) se pak stali odnoží Fulbů. Bañunové, rozdělení na pobřeží do klanů, se zatím pozvolna rozplývali mezi Dioly na západě a Balanty na východě. Jedna skupina Bañunů zvaná Kasangové vytvořila na rozhraní dnešních států Guinea-Bissau a Senegal po vzoru Mandingů vlastní království s hlavním městem Birkama na levém břehu řeky Casamansa. Řece dal jméno vládce Kasangů Kasa-Mansa.

Balantové lpěli na nezávislosti rodů a odmítali stát i společenskou hierarchii. První Evropany udivilo, že král Balantů „žije ze své práce jako jiní“. Mandingové patrně vnutili složitější společenskou strukturu Mandžakům, Bramům a Pepelům.

V rodových skupinách žili v té době na ostrovech příslušníci klanů zvaných souhrnně Bijagós. Jejich příbuzní z pobřeží Naluové obývali ještě na konci 15. století břehy řeky Cacine v kraji Catió, teprve později se posunuli na jihovýchod k řece Nunez v dnešní Guineji. Při pobřeží žili také Kokoliové, kteří se později přesunuli do vnitrozemí.

Ústní tradice a dochované kroniky z Timbuktu vyprávějí příběh vůdců jedné migrační vlny. Tengela Diadié a jeho syn

Koli Tengela z klanu Ba (či Ururbé), usazeného u horního toku Gambie, se koncem 15. století zmocnili části pohoří Futa Džalon a seskupili kolem sebe část Fulbů, Mandingů, Tendů, Padžadinků a Kokoliů. Tato konfederace zřejmě hodlala zlikvidovat nadvládu maliského *mansy* (krále) Mahmúda I. Pod tlakem maliských vojsk však Tengelové museli ustoupit na území Gabu a k pohoří Futa Džalon. Tengela Diadié pak přenesl válku na sever do regionu Nioro, ale roku 1512 tam byl poražen a zabit. Koli Tengela si vybudoval pevnost ve Futa Džalonu a odrážel Mandingy. Nakonec ho však Biafádové vytlačili k dolní Gambii. Koli Tengela pak na senegalském území vybíjoval vlastní stát. Některé skupiny klanu Ururbé pravděpodobně zůstaly na teritoriu pozdější Guineje-Bissau i poté, co hlavní část válečnické skupiny prošla dál.

Stát Gabu

Jakmile se lidé Koli Tengely usadili v údolí Senegalu, pominula existenční hrozba pro Gabu. Tento stát dospěl v 16. a 17. století k vrcholu moci a kontroloval také drobné domény Oio, Braço a Nani. *Mansa* z Gabu sídlil v Kansale a vládl odtud provinciím zvaným Patiana, Džimara, Sana (či Sama), Mana, Pake-si a Pajinka. Většina z nich ležela zcela anebo zčásti na území Guineje-Bissau, pouze Džimara se rozkládala v dnešním Senegalu. Každou provincii řídil *farim* (guvernér), který dostával od *mansy* velitelskou čepici jako odznak moci. *Farim* zase řídil okresní náčelníky a vojenské oddíly chránící hranice. Každý *farim* nebo podřízený *mansa* měl na svém území dědičná práva na funkci, svůj dvůr, vojsko a královské bubny. Poslouchal ovšem vládce. Ten byl volen z klanů Mané a Sané tak, aby byly postupně uspokojeny provincie Patiana, Džimara a Sama. *Mansu* pokládali lidé za posvátného ručitele štěstí státu a dobré úrody, za ochránce před nemocemi a válkami. V den své korunovace musel nový *mansa* věštit, co se stane za jeho vlády.

Vládu tvořilo kolegium královských princů a dvořanů, o státních záležitostech rozhodovala i panovníkova garda složená z královských otroků a představení kast řemeslníků a umělců. Do častých válek povolával *mansa* vojska svých

provinčních velitelů. Svobodní Mandingové byli proslulí bojovníci, urození stavěli jízdní jednotky. Každé provinční středisko chránila pevnost, také hranice byly silně opevněny.

Státní příjmy tvořily daně z úrody, pokuty za zločiny, dárky od poddaných a hlavně válečná kořist. Společnost žila ze zemědělství a rybolovu, usedlí Fulakundové chovali skot a brav. Nadvládu elity zastírala tradiční rodová a občinná solidarita a systém vzájemných povinností. Sám král vystupoval jako otec rodiny.

Také Gabu se začalo měnit, když se u pobřeží v polovině 15. století začali pravidelně objevovat běloši. Evropské zboží imponovalo africké elitě, získané střelné zbraně umožňovaly výpady do vnitrozemí, zajímání otroků a poté další obchody s Evropany, kteří tu postupně prosazovali svůj vliv.

Kapverdská Guinea (15.–18. století)

Portugalci u pobřeží

Po dobytí Ceuty (1415) vypluli Portugalci k pobřeží západní Afriky. Poté, co Gil Eanes v roce 1434 obeplul obávaný zápa-doafrický mys Bojador, otevřela se před objeviteli černá Afrika, které říkali Guinea. Nuno Tristão a Gonçalo Afonso objevili v roce 1441 Bílý mys, čtyři roky poté zakreslili Portugalci do svých map souostroví Bijagós. Álvaro Fernandes příštího roku 1446 mapoval pobřeží od Zeleného mysu (portugalsky *Cabo Verde*) 110 mil dál k jihu a dospěl až k dolnímu toku řeky Casamansa a snad až k zálivu Varela na severozápadě území Guineje-Bissau. Kapitáni řízení princem Jindřichem Mořeplavcem se pouštěli stále dál k jihu, někdy i do afrického vnitrozemí. Syn Nuna Tristão João Infante objevil ještě roku 1446 „velkou řeku“ (*Rio Grande*) – Gebu. Jeho otec postoupil ještě dál a pronikl ústím do řeky nazvané Rio do Nuno (dnes Nunez v Guineji).

Fernando Afonso a Gil Homem se roku 1448 dostali po řece Cacheu až do míst, kde bude později stát město Farim. V lednu roku 1454 prohlásil papež Mikuláš V. bulou *Romanus Pontifex* pobřeží od mysu Não až po Guinejský záliv za výlučnou doménu portugalského krále Afonse V., který odevzdal duchovní správu a právní dohled nad „Guineou, Nubií a Etiopií“, tedy nad celou objevenou i ještě neobjevenou Afrikou, Kristovu řádu, nástupci templářů a pokračovateli křesťanské expanze.

Roku 1456 zajel kapitán Alvise Cadamosto až do ústí řeky Geba, v téže době navštívil Diogo Gomes Gebu i souostroví Bijagós. Portugalci nakoupili v ústí řek místní koření a dozvěděli se, že odtud není daleko ke zlatonosným ložiskům říše Mali. Roku 1457 nařídil Jindřich Mořeplavec vyplácet Kristovu řádu, jehož byl velmistrem i dlužníkem, pětinu z celních poplatků z obchodu s „guinejskými“ (tj. africkými) otroky, se zlatem a kořením. Patron zámořských výprav se dožil ještě cesty Pedra de Sintra podél guinejského pobřeží až k břehům Sierry Leone a roku 1460 zemřel. Cesty dál už byly otevřené.

Obchodní pásmo

Lisabonskému obchodníkovi Fernão Gomesovi pronajala koruna v listopadu roku 1469 „obchod s Guineou“ za roční rentu 200 000 reálů, podnikatelova práva byla 1. 6. 1473 prodloužena o další rok. Gomes se zasloužil o průzkum více než 600 mil západoafrického pobřeží. K němu pak vedla pravidelná obchodní trasa z Portugalska (*carreira da Guiné*) jako předzvěst pozdější trasy do Orientu (*carreira da Índia*).

„Guinea“ dostala v prosinci roku 1462 papežským *breve* misijního prefekta a stávala se běžnou zastávkou obchodníků. Kromě jiných pobřežních faktorií zřídili Portugalci roku 1479 stanici v Cacheu v širokém ústí řeky, kterou nazvali São Domingos (nyní Cacheu). V téže době potvrdila smlouva s Kastilií z Alcaçovasu portugalskou preferenční pozici v africkém obchodě, lisabonský panovník připojil ke svým titulům roku 1485 také označení „pána Guineje“.

Západoafričtí náčelníci nabízeli Portugalcům zlato, koření, slonovinu a otroky, často si žádali také radu a vojenskou pomoc. Kolem roku 1484 žádal *mansa* Mahmúd I. z Mali od Portugalců vojenské posily proti svým protivníkům. Portugalský král João II. skutečně do Mali poslal emisara v domněnání, že z mocné africké říše bude možné nalézt bájného „kněze Jana“, křesťanského spojence proti muslimům. V té době se opěrné body portugalského obchodu táhly od mauretánského Arguimu přes senegalský post Bezeguiche, Bieurt v ústí řeky Senegal, Rio Fresco, Portudal, Joal až k ústí Gambie a jižnějších řek. Portugalci založili i vnitrozemní obchodní stanici v mauretánském Wadanu. Izolované faktorie však byly od sebe velmi vzdálené a jediná přirozená obchodní osa se v západní Africe ustálila mezi Kapverdskými ostrovy a blízkým pobřežím jižně od Zeleného mysu. Kromě Cacheu vznikly do roku 1500 menší obchodní stanice také na řekách Geba, Buba, Nunez a Pongo. Bělošské obchodníky později nahradili mulatští „synové země“, často z Kapverdských ostrovů, osídlovaných od roku 1462. Ti se příliš nelišili od afrických domorodců a jejich černí pomocníci zvaní *cristãos* (křesťané) nebo *grumetes* (plavčíci) se od svých afrických soukmenovců odlišovali pouze formálním křtem a používáním kreolizované portugalštiny.